

Жасы жиырмадан астам жасқа жеткен кезіндегі бар – А.Б.) аламан бәйгенің табиғатына сай өлең динамикасын дүбірлетіп дөңгеленткен шеберлігіне сүйсінгенім сондай, жыры көркем ақынның өзі қандай екен деп көрмекке құмар едім. Шынында да, алпысыншы жылдары қазақ поэзиясын соны сапаға көтерген қуатты толқынның біздің өңірдегі алғашқы сәтті жаңғырығы – Дәуітәлі Стамбеков болатын. Ол пенде ретінде қарапайымдылығымен қоса ақын ретіндегі жаңашылдығымен бірден үлгіге айналды. Жақсы ақынмен сол кездегі сәнді мөрекегерлердің бірі – «Шопандар тойында» кездестім. Үстіндегі ақ жейде мен аппақ шалбары осындай түстегі топилимен жарасқан, қара көзілдірікті, қиық мұртты, бота көз, борық маңдай, бұйра шашты көркем жігіт маған нағыз ақындық пен серіліктің символындай болып көрінді. Бұл кезде оның балғын да байыпты өлеңдері «Лениншіл жас», «Жалын», «Жұлдыз» секілді беделді басылымдарда арақидік жарияланып, әдеби ортаны келешегінен дәмәттіре бастаған.

Жазғаныңды жарыққа шығарудың мүмкіндігі аз кезең еді ғой. Жалғыз баспа мен үш-төрт басылым аға қаламгерлерден артылмайды. Сонда да өкеміздің ала тайыншасын сатқызып, жылына бір рет Алматыға қолжазбамызды құшақтап барудан жаңылмаймыз. Сондайда түсетін үйіміз, сүйенетін тірегіміз Фарид мен Дәуітәлінің құтханасы. «Келімсектер» кейде бесеу, кейде он боп кетеміз. Балалар оқуға түсетін жаз айларында одан да асып түседі... Сонда «ұлы» өлең жазуға жеткен ақылымыз, «осы біздің ішіп-жемеміз, төсек-орынымыз қайдан келіп жатыр» дегенге жетпейді. Бәрінен Фариданың берекелі қолы мен байсалды көпшіл мінезі алып шығады.

Қолжазбамызды машинкадан өткізу, редакцияларға жеткізу, баспаға тапсыру да – Дәуітәлінің міндетінде. Жазуымыздың арғы тағдырына бас ауыртып жатпайтын біздер астанаға тойлау үшін келетін сияқтымыз. Мұндай кезде оның нан жеп отырған қызметі жайына қалады. Редакторы Фариза апамыздан сөгіс естиді. Ақтоғайдан келген Абзалды жетеледім, – деп ақталады. Оның кім еді соншалықты? – дейді апамыз. Ол – болашақ ұлы ақын, – дейді бұл іштегі әлі де айыға қоймаған «дүмпудің» әсерімен. Өттен, Дәуітәлінің сол еңбегі еш көтті. Ұлы болмақ түгілі, ұлының ұлтарыға болуға жарамадық қой.

Біздің қайсыбір ақындарды «өлең үшін жаратылған жан» деп жататынымыз бар. Солайы солай шығар, бірақ мен білген ақындардың ішінде дәл Дәуітәлідей музаны ғана пір тұтып, басын соның жолына байлаған пенде кем де кем. Ол өлеңін ақын Қасым құсап әлдиледі. Жыр жазуға жеткен дарыны, қулық қуып, құм санауға жетпеді.

Әйтпесе, бір совхоздың қаражатын жамбасына басқан бас бухгалтердің баласының Алматының төрінен болмаса да төскөйінен дербес үй сатып алуына қабілеті келіп-ақ тұрған. Бірақ баршылыққа бөгіп өскен бала өке дәулетінің қадірін білмегені анық. Бірде дастарқан басында Мәдібек ақсақалдың «Дәуітәлі, сенің институтта оқып жүрген кездегі сайраныңның өзіне үш машинаның ақшасы кетті», – дегені бар. Біздің Дәукең дүние қамын ойлауға келгенде осынша бей-

ақынның тобықтай батасы жетелеп, бесалты жас таланттың басын құраған «Қанат қақты» атты ұжымдық жинақ десек қателеспейміз. Сонда оған қазақ поэзиясының өмір бойғы құбылысы болып өткен Сырбай Мәуленов өміріне тәгіліп ақ тілегін білдірген. Жас ақынның ойнақы оймен орайласқан өзіне ғана төн нәзік лиризмді алдымен осы жинақта бой көрсеткен. Мәселен, бозбала қаламынан туған «Бозторғай» атты өлеңдегі:

Алыс пен бағып жан-жағын.

Аспанның нұрын сіміріп,

Ауаға салып салмағын,

Ақша бұлттарға ілініп...

іспетті көзіңе көркем көріністі елестетіп шумақтар ақынның көру қабілетінің қырағылығынан қапысыз хабар берген. Мұнда бір қарағанда емінген ой да, екпіндеген өмеурін де жоқ. Көзіңнің қиығы шалар сурет қана бар. Бірақ «лақтырылған тастай аспанға қадалып қалған торғайдың» «көмейін балға толтырып тілінен төтті төгуі» сені бір сүйсініске жетелейтіндей. Ақын құйттай тіршілік иесін ашықша үлгі етіп ұсынбағанымен, мәселе меңзеуге келіп ұласқанда мұның шілтері-сезімнің ғана емес, ойдың да жүгін арқалаған өлең өкеніне құмбыл бола-сың.

Жұртшылықтың білетініндей, бірыңғай таза ойдың немесе таза сезімнің ақыны деген болмайды. Әрине, қаламгер болмысының өу бастағы табиғатына орай бір жағына басымдық берілуі мүмкін. Дегенмен, Дәуітәлі шығармашылығынан осы өкеуінің тізгінін тең ұстағанын байқаймыз. Ол аяулысын алыс жолға шығарып салып тұрған қиғастық сезім сәтін сипаттайтын өлеңінде де ойлылықтан ажырағысы келмейді. Әйткені, ой мен сезімнің оябы қашан да ортақ. Жүрегінің жартысы пойызбен бірге кеткендей болып оралған ақын жан күйін жыр жолына түсіргенде сол бір әрі қасиетті, әрі қасиетті мезетті жалаңаштап алудан сәтімен сақтанған. Мұны әдеби әдіс дерміз. Бірақ әдісті қолдану үшін өлеулет, тәсілді тұтыну үшін тапқырлық керек емес пе?! Әрине, өлеңді «бір-бірімізді аңсаумен жүрерміз, аяулым» деген үйреншікті ізбен тұжыра салса да болар еді. Бірақ алдында ғана:

Біздің де осы мұңымыз –

Қоштасар шаққа аз қалды.

Пойызды қимай біріміз,

Біріміз қимай вокзалды, –

деп тебіренген ақын ойдың сабақтас-тық логикасын дәл сезініп, «пойыз бен вокзал бір-бірін аңсаумен жүрер, аяулым» деп мөрген меңзеудің нүктесін қояды. Тапқырлық деп жүргеніміздің де бір мысалы – осы. Өлеңнің «Пойыз бен вокзал» деп аталуы да осындай оңтайлы шешімді оң көрген.

Дәуітәлінің балғын жырларының өзінен шынайы сезім мен шымыр ойға ден қоятын байқалатын. Жасанды леп, жалған жамылғыдан жырақ жүрген ол өншісі қай тұста екенін ерте болжады. Ағысының қатты өкені жай көзге байқала бермейтін арнасы кең, аңғары терең өзендердей «өзінде бармен көзге ұрмай-ақ» кемелдене берді.

Өмір дейсің, мен де оны жырлай білем,
Артық сөйлеп, ол бізді тыңдайды көм.
Сорым қалың десе дос, келіспеймін,
Өлшенбейді бір өмір бір қайғымен.

Мезгілімнен ертерек сөнсем де мен,
Жалынша бір алаулап көрсем деп ем.

шындық, неткен меңзеуі мұздай ескерту?! Осыншалық «неткендерің» қарамастан, неткен төрт аяғы тең түскен тегеурінді шумақ, тегеурін техникадан емес, текетірескен ойдан келетінін сіз білсеңіз керек. Ол ой-шындыққа суарылған ой. Сондықтан да, қабылдамауға еддің жоқ. Осындай тұрманы түгел төрт тармақты өзін аспаннан ғана керуді өдетке айналдырған қайсыбір ақынның өмір бойы жазған шатпағынан таба алар ма екенсіз?!

Аксиомаға айналған бір ақиқат – шын ақын тосын ой, күрт бұрылыстың адамы болуға тиіс. Ежелден белгілі жайтты өжіктеуден аса алмай келе жатқан көптеген өріптестеріміз мұны түсінер емес. Қазақ поэзиясының қазіргі қасіреті – дараны кейбету емес, қараны көбейтуді қанағат тұта-тындардың етек алып кетуінде. Өзі де тауып айтқыш Дәуітәлінің мұндайлармен қаны қас болатын. Ылғи жаңаша айту мүмкін болмағанда, ескіні жаңадай етуге күш салушы еді.

Сөнуден сақта, Құдай, жанбай жатып,
Жанған соң өзіңше жан қанды ойнатып.
Өзіңнің өрнегіңді өзің тоқып,
Өзге емес, өзің болған қандай бақыт! –
дейді ақын өзің болу үшін, тек, өзіңе ғана төн сөзің болуы керек екенін ескертіп. Меніңше, дүние пәле өріптестеріміздің кітап боп шыққан сөздерінің бәрін өз сөзім деп білуінде жатқан сияқты. Кешіріп қойыңыз, кейде өз сөзім деп жүргеніңіз мүлде өзіндік болмайтынын да білген жөн... Демек, Дәуітәлінің «өз өрнегіңді өзің тоқы» деуінде бір гөп бар. Сол «гөптің» сырын ашқан адам ғана соқталы сөз өнерін сомдамақ. Трагедиялық драма жанрының атасы Шекспир ақсақал өмір дегеніміз – сахна, әр адам өз ролін ойнап өтеді, – десе керек. Бірақ, біз ұлы драматургтің әр адам Алла қосқан рөлді ғана ойнайды деген сенімін ақтамаған секілдіміз. Ақтаған болсақ, ақын емес бола тұра ақынның, ғалым емес бола тұра ғалымның рөлін ойнайтынымыз қалай?! Өлде заман озған сайын адамшылық қасиеттің де тозғындайтын болғаны ма?! Тіпті, Шекспир шалды тыңдамасақ та

Мынау алып сахна – айналамыз,

Дайындалып,

Жаттығып,

Ойланамыз.

Өзіңіз де жетесіз өзіңізге,

Рөліңде басқаның ойнамаңыз –

дейтін Дәуітәлінің сөзіне құлақ ассақ болмас па?! Білгенге, бұл да ақын аңдатқан тосын пікір. Жаңа болмаса да, жауыр болмаған ой. Бүгін үшін де зәрулігі жоғалмаған сөз. Мұны олқы десеңіз, бір сәт «Абайдың ағашынан үзілгенмін» деп асқақтайтын ақынның «Ұлы ақындар өлген күні туады» дейтін қыңырлау қысынына қалай қарайсыз? Бұлар – өлеңнің тақырыптары емес, шумақтың жеке жолдары ғана. Бірақ, замандар бойы әр ақынның өртүрлі ыңғайында толғамды ойға талғажу болып келе жатқан осы бір астарлы ақиқат мына жалқы тармақтың жөргегін, өсте, тарсынбаған. Қайта, тақ қалпының өзінде астарлы ойға жетелеп, тұтас өлеңнің тұлғасын танытқан. Өлеңтану ғылымында «ой сыйымдылығы» деген ұғым бар. Яғни, Абай айтқандай, «бөтен сөзбен сөз арасын былғамай», әр сөздің жүктеулі мағынасына жету. Ақын осы үдеден шығып-ты.

Жылдар өте келе шығармашылықтағы

нәсіп етпеген «Жұмағым мен тамұғым» кітабы айғақ. Мұнда жылдар бойы қалыптасқан мөнер мен машық шын шеберлікке ұласып, іргелі ой, ірі тақырыптарға желі байлапты. Ұлы даланың талайы мен тағдыры, қайғысы мен қуанышы, тарихы мен тағылымы – ақын жырларының үзілмес арқауына айналған. Бұл жырларда дарқан дала ұландарының әр рухы намысқа жаныған алдаспандай жарқылдайды. Отырары опат болып, биік дар ағашына асылғалы тұрған Қайыр ханның айтқанына қараңыз:

О, Шыңғыс хан, көрмеді басым нені,

Батырды елі сүйеді, ақынды елі.

Өліп бара жатсам да сенен гөрі

Төңіріме сүйегім жақын, – деді.

Біз стильге сергек, үйлесімге ұқыпты ақынның техникасына сөз шығындаудан аулақпыз. Тек, ой орамына ден қойсақ дейміз.

Ғұн да болдым,

Сақ та болдым,

Түркі де,

Жау алдында айналмадым күлкіге...

деп биік сөйлейтін ақын, бір мезет айбыны алыс ғасырлардан арымай жеткен Мөде қағанмен мөрейденуді де ұмытпайды:

О, ғұндардың Төңіркүты ер Мөде,

Тұлпарың да тулап тұрса көрмеде,

Көкбөрің мен ақсұңқарың жөбесе,

Тыныш жата алмайсың-ау көрде де.

Мөдедей мәрт бабалардан бастау алған сол әр рух бүгін де керек бізге, – деп тұрғандай осы бір жігерлі жыр жолдары.

Ал, мына бір өлеңнің мәселесі қай кезде де көнермейтінін ақын жүрегі анық сезгендей:

Қадірлім не,

Білемін киелім кім,

Тек, соларға басымды иемін мың.

Бөлшектеймін десе кім бұл даланы,

Атпап өтсін үстінен сүйегімнің.

Бұл күндері біздерде арман басқа,

Қолдар бізді үлкен де,

Қолдар жас та.

P. S.

Сол бір жан жаралы, көңіл налалы күндерде қара сиялы қалам ұшынан көз жасындай болып тамған жоқтау жырлардың бірі төмендегідей еді:

Ақын деген алапат бір айбынмен

Жүре тұрған жөн еді.

Бақыт түгіл, бас көтертпес

қайғыңмен

Жүре тұрған жөн еді.

Жаңа жоқ па, көнеліктің көзімен

Жүре тұрған жөн еді.

Бай болмай-ақ, кедейліктің өзімен

Жүре тұрған жөн еді.

Азамат ең Алашым, – деп төрлейтін,

Жүре тұрған жөн еді.

Сыйлықсыз-ақ (өлмесеніз

бермейтін)

Жүре тұрған жөн еді.

Қазақы бір қалпыңменен

кастерлі ең,

Жүре тұрған жөн еді.

не елдікті, тебіренісіне тектілікті тиянақ етіпті. Аузын ашса ауылы, демін алса даласы өлең боп өріліп, толғау боп тәгіле берген. Өзі үздік сүйген өмір үзенгісі үзілейін деп тұрғанда да «ертеңіңе алаңмын, Қазақстан» деп өлең жазуға қуат тапты ол. Соңғы мақаласын төсек үстінде өппақ сөлемектей болып жатып, ұлы Пушкинмен аяқтады. Бұлай ету жүздің бірінің қолынан келмес-ау.

Он төрт жыл бойы Алматыда аяқ-табағымыз араласып, қалам-қағазымыз алмасып тату ғұмыр көшкен адал дос, анық бауырды бордай босап тұрып келмектің көмесіне мінгізгеніме де он жеті жылдың жүзі болыпты. Ет-сүйегі елу өкіде қалып, рухы жетпіске жетті, – деп жатыр бүгін өл. Әй, бір қуаныш, бір қайғыдан тұратын тұрлаусыз, өмір-ай! Мұңайып тұрып тойлайсың, тойлап тұрып мұңаясың...

Жадымда екі ақынның талант табиғатының тұстастығына байланысты емес, тағдыр-талайының ұқсастығына байланысты ұлы Жүмекеннен айырлып аһ ұрған кез жаңғырады. Жүректің екі дүмпінің арасында «Менің топырағым» атты мәңгілік ой кітабын жазып үлгірген ақын шығармасына жазған мағынасы мұхиттай терең, мұнарасы мұзарттай биік алғысөзінде өзі де көмеңгерліктің шыңына шығып, шаршысына толған өулие Әбіш Кекілбаев: «Осынша ғұмырлы өлеңдер жазған ақынның өз ғұмыры келте болғаны ғана өкінішті. Ол елуге енді келетін еді. Екінің бірі жетіп жатырған елу ғой...», – деп езіле, егіле тебіренбеп пе еді?! Абыз аға сөзі беймезгіл кеткен басқа боз-қасқаларға да бағышталып тұрғандай. Сол елудің әр жақ, бер жағында бір Дәуітәлі ғана емес, оның ордалы ойдың ошағын маздатқан талай үзенгі досының таралғысы үзілген. Сөздерін жалған дүниеге аманаттап, өздері шын дүниеге шым батқан. Баршасына бір Алланың көңшілігі бұйырғай. Қайран Дәукем, Сізге де...

Жұртта көп қой, мейлі, жалғыз
көстөммен

Жүре тұрған жөн еді.

Еншілес ең Есениндей дарақпен
Жүре тұрған жөн еді.
Мейлі, кінәз коньяк ішсін шараппен
Жүре тұрған жөн еді.

Шындық үшін сен бір қызыл
кеңірдек,

Жүре тұрған жөн еді.
Өлтіріп ап алтын, – дедік,
Темір боп жүре тұрған жөн еді.

Шерлі, зерлі күйге толған шанақтай
Жүре тұрған жөн еді.
Қара томға ғана бізді қаратпай,
Жүре тұрған жөн еді.

Беу, Дәуітәлі!

АЛМАТЫ, 1999 жылдың жаз айы.

Абзал БӨКЕН.